

Davor Vidaković¹

Pravni fakultet

Univerzitet PIM

Banja Luka

Originalan naučni rad

UDK 371.12.011.3:316.472.4

DOI 10.7251/SOCSR1916023V

Prihvaćeno: 15.03.2019.

Domovi učenika kao agens socijalnog kapitala

Apstrakt

Mi ćemo u ovom radu pokušati dokazati jednu od naših hipoteza a to je da je izgradnja socijalnog kapitala prisutna u domovima učenika. Socijalni kapital jedne vaspitno-obrazovne ustanove kao što je dom učenika, očituje se u međusobnom povjerenju i saradnji svih elemenata obrazovnog sistema. To su prije svega učenici, vaspitači/odgajatelji i roditelji. Od velike važnosti je stepen uzajamnog povjerenja učenika i vaspitača, naročito percepcija učenika o tome. Saradnja među učenicima ne isključuje suparništvo. U samoj koncepciji ovoga rada je studija slučaja koja će se primijeniti na primjeru domova učenika srednjih škola na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: *socijalni kapital, domovi učenika, socijalne mreže, akteri „domskog“ socijalnog kapitala.*

Uvod

Kombinacija saradnje i takmičenja poboljšava vaspitno-obrazovnu efikasnost i doprinosi sticanju socijalnih kompetencija saradnje i takmičenja u odraslosti. Odgojni karakter vaspitno-obrazovnih ustanova se ogleda u intenzitetu i kvalitetu interakcije između učenika, vaspitača/odgajatelja i roditelja, što se može objasniti konceptom socijalnog kapitala doma učenika kao socijalne organizacije. Putnam (Putnam) je ustanovio da su obrazovna postignuća učenika više određena nivoom socijalnog kapitala škole nego drugim pojedinačnim činiocima tzv. pedagoškog standarda poput broja učenika u razredu, osposobljenosti nastavnika, novčanim inputima po učeniku i drugim elementima pedagoškog standarda. Tom Šuler u svom radu *Socijalni kapital i mladi ljudi* razlikuje *instrumentalnu* i *intrinzičnu* dimenziju socijalnog

¹ Doktor socioloških nauka, docent na užoj naučnoj oblasti *Teorijska sociologija*.
e-mail: vidakovicdavor@gmail.com

kapitala. *Instrumentalna dimenzija* označava način na koji socijalni kapital utiče na potrebne tranzicije mladih u odraslost pri čemu se ovdje ne implicira nužnost intencije iskorištavanja socijalnog kapitala za određeni cilj. *Intrizična dimenzija*, koja nas u ovom radu zanima, odnosi se na mjeru u kojoj mladi mogu doprinijeti društvenoj količini socijalnog kapitala, kroz izraženo socijalno povjerenje ili međusobno povezivanje. U tom smislu, specifičnosti domske populacije kao integralnog dijela mlade generacije razlog su za to da se u fokus ovog istraživanja stavlja utvrđivanje nivoa i distribucije nekih dimenzija njihovog socijalnog kapitala kao što je generalizovano povjerenje. Patnam (Putnam) smatra da generalizaciji povjerenja služe upravo društvene mreže koje omogućuju da povjerenje "postane prelazno i rašireno: vjerujem ti jer vjerujem njoj, a ona me uvjerava da vjeruje tebi"². Zbog toga ćemo koristiti Patnamov (Putnam) pristup socijalnom kapitalu koji je primjereniji našem cilju jer se analizi ove podgrupacije mladih pristupa iz perspektive koja naglašava aktivnu participaciju u izgradnji kako ličnog i vlastitog tako i grupnog socijalnog kapitala zajednice, što ih čini značajnim društvenim resursom. Namjera nam je ustanoviti i analizirati nivo i distribuciju socijalnog kapitala domske populacije srednjoškolaca s obzirom na njegove dimenzije, socijalno povjerenje, mreže povezanosti i participaciju u udruženjima. Socijalni kapital izgrađen u uslovima izvanporodičnog okruženja i odrastanja na mladog čovjeka ostavlja veliki utisak i trag za buduće adaptiranje u društvu. Izgrađeni socijalni kapital se može i u budućnosti koristiti, a je-dna od pretpostavki ovog rada jeste to da populacija bivših stanovnika učeničkih domova koristi izgrađeni socijalni kapital, ali i na bazi ranije izgradnje, gradeći neki novi socijalni kapital u novom okruženju ali sa stečenim ispravnim navikama koje pojedinac nosi iz vremena dok je bio stanovnik doma učenika.

Domovi učenika i socijalni kapital

Srednjoškolci u Domovima učenika borave za vrijeme svoga školavanja, tu se socijalizuju u uslovima izvanporodičnog društvenog okruženja, grade međusobne mreže odnosa i uzajamne povezanosti bazirane na socijalnom povjerenju i to rade nužno jer je gotovo nemoguće živjeti u jednoj takvoj ustanovi a ne graditi društvene odnose koji zapravo jesu dimenzije socijalnog kapitala. Lični kontakti licem u lice unutar različitih grupa unutar doma šire, kako bi rekao Fukujama³ (Fukuyama), *radijus povjerenja* na one s kojima

² Robert D. Putnam, *Kako demokratiju učiniti djelotvornom*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. 2003.str.181.

³ Frensis Fukuyama, *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja*. Zagreb:Izvori, 2000.

akter nije u direktnim odnosima. Domski odgoj jedan je od oblika odgoja koji konkretno i svakodnevno u praksi postaje „škola života“ i rada u kojoj se može djelovati na odgoj za vrijednosti.⁴ U takvim okolnostima, sasvim je sigurno da povjerenje igra važnu ako ne i presudnu ulogu za život pojedinca u domskom okruženju a kao takvo ono je proizvod konstantnih socijalnih interakcija među akterima.

Iz stalnih socijalnih interakcija i povjerenja kao ključnog elementa za umrežavanje pojedinaca, a istovremeno i njihov opstanak u uslovima izvan-porodične socijalizacije, proizilazi da je izgrađeno povjerenje višestruko korisno. Kada kažemo da nekome vjerujemo ili da je neko pouzdan, to implicitno znači da je vjerovatnost da će preduzeti akciju koja je korisna ili bar nije štetna po nas dovoljno visoka da razmatramo neki oblik saradnje sa tom osobom.⁵ Učenici u domu u prvom planu traže sigurnost, povjerenje, zadovoljstvo i informaciju, što se postiže uzajamnim radom učenika i vaspitača/odgajatelja što se označava kao jedan vid saradnje. Saradnja je neminovna i ukoliko nje nema teško je ostvariti dalje uspostavljanje odnosa. Saradnjom se razvijaju reciprocitetni odnosi koji nisu ograničeni samo na iskustvo rada s konkretnim pojedincima, nego i opšti reciprocitet kojima Putnam (Putnam) pridaje obilježja norme. Na individualnom nivou, brojnost uspostavljenih veza slabijeg intenziteta koje karakteriše određeni stepen povjerenja može biti instrument napredovanja na društvenoj ljestvici⁶. Tačnije rečeno, gotovo je nemoguće za pojedinca da se integriše u društvenu zajednicu a da pri tome nije ostvario uključanje u određene mreže u društvenim grupama, ali primarno je da pojedinac ima neku vrstu povjerenja jer bez povjerenja je nemoguće uključiti se u neku mrežu povezanosti i samim tim graditi socijalni kapital.

U kontekstu socijalnog kapitala, važna je posebna vrsta povjerenja opšte ili „tanko“ kako ga Putnam (Putnam) naziva, koje se prvenstveno odnosi na ljude koje pojedinac ne poznaje lično, što zapravo predstavlja većinu ljudi nekog društva. Povjerenje koje se na horizontalnoj ravni iskazuje prema nama poznatim ljudima, s kojima uspostavljamo bliske i redovne kontakte, naziva partikularizovanim ili „gustim“ povjerenjem. Opšte povjerenje nastaje u okviru sekundarnih grupa posredstvom normi civilnosti i povratno, opšte povjerenje osnažuje saradnju, civilnu participaciju i norme. Opšte povjerenje se ne temelji na neposrednom iskustvu, nego „implicitno na nekom iskustvu zajedničkih društvenih mreža i očekivanja reciprociteta“.⁷ Povjerenje se u tom

⁴ Hartmunt Hentig, *Kakav odgoj želimo*. Zagreb: Educa. 2007.

⁵ Diego Gambetta, *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. London: Blackwell Ltd. 1988. str. 239.

⁶ Socijalni kapital mladih predstavlja indikator stepena njihove društvene integrisanosti i spremnosti za preuzimanje odgovornosti.

⁷ Robert D. Putnam, *Kuglati sam*. Novi Sad: Mediterran publishing 2008., str.178

smislu u uslovima života u domovima učenika stiže neposredno, stihijski i gotovo neprimjetno, ali s druge strane osjetljivo jer se partiku-larizovano povjerenje tako ne može graditi. Dakle, u domovima učenika, u smislu izgradnje socijalnog kapitala, sasvim je izvjesno, identifikujemo i opšte i partikularizovano povjerenje, a njegov stepen je u zavisnosti od spremnosti pojedinca da se integriše u razne grupe unutar kolektiviteta. Fukujamin (Fukuyama) radijus povjerenja⁸ takođe postoji u okviru izgradnje socijalnog kapitala u domu i bitan je faktor za uspostavljanje bazične funkcije povjerenja i uključivanje pojedinaca u mreže povezanosti u smislu budućeg djelovanja unutar raznih grupa. Pored radijusa povjerenja, opšte povjerenje snaži funkciju izgradnje funkcionalnih mreža povezanosti i jača izgradnju socijalnog kapitala u domu. U socijalnoj sferi veći nivo opšteg povjerenja promoviše prihvatanje različitosti i toleranciju i stoga je opšte povjerenje izuzetno poželjno u svakodnevnom životu Doma.

U domovima učenika jednu od ključnih uloga u procesu socijalizacije djece i postizanja zadatih vaspitno-obrazovnih ciljeva imaju vaspitači ili odgajatelji. Vaspitači su u domovima učenika po prirodi posla ali i po zakonskoj regulativi obavezno visokoobrazovani kadrovi koji posjeduju formalno visoko obrazovanje iz profesorsko-pedagoške struke. Kompletnost ličnosti vaspitača mora da bude u toj mjeri određena po utvrđenim pravilima, ali i u onim okolnostima u kojima vaspitanik želi da vidi i doživi svog vaspitača a to je mnogo više od onog profesorskog odnosa. Zapravo, vaspitač u velikoj mjeri preuzima ulogu roditelja odnosno staratelja ali dobrim dijelom i starijeg brata ili sestre. Samo socijalno povjerenje i uključivanje u razne mreže među akterima koje se grade uz nadzor vaspitača/odgajatelja u velikoj mjeri doprinosi razvoju kompletne bazne strukture koja je neophodna za akumulaciju socijalnog kapitala. Dom učenika posjeduje socijalnu, psihološku i pedagošku funkciju. *Socijalna funkcija* učeničkog doma određena je društvenom uslovljenošću nastanka, razvoja i uloge doma u cjelokupnom sistemu vaspitanja i obrazovanja. *Psihološka funkcija* temelji se na stvaranju povoljne domske klime u kojoj će učenici moći učestvovati, odlučivati, zadovoljiti svoje potrebe i razvijati vlastitu ličnost. Da bi se postigla pozitivna klima u životu učeničkog doma, potrebno je odrediti pravila ponašanja koja se dan za danom poštuju i u malim stvarima bez kojih se karakter ne oblikuje i osoba nije pripremljena za suočavanje s iskušenjima koja ih čekaju u budućnosti.⁹ *Pedagoška funkcija*¹⁰ temelji se na ostvarivanju ciljeva i zadataka vaspitanja i obrazovanja i njome

⁸ Frensis Fukuyama, *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja*. Zagreb: Naklada Jassenski i Turk, 2000.

⁹ Savagnone, G., Briguglia, *All coraggio di educare*. Leumann: Elledici. 2009. str. 76.

¹⁰ Anita Klapan, *Organizacija učenja u učeničkom domu kao čimbenik školskog uspjeha*: doktorska disertacija, Rijeka, Pedagoški fakultet, 1994. god.

se nastoje zadovoljiti razvojne potrebe učenika, stvoriti klima rada. Navedene funkcije su osnovne odrednice za funkcije-onisanje doma učenika u smislu njegove vaspitno-obrazovne funkcije.

Domovi učenika imaju veliki potencijal i razvojnu funkciju koja, sama po sebi, predstavlja plodno tlo za nastanak socijalnog kapitala i u tom smislu možemo konstatovati da domovi učenika u svojoj osnovi predstavljaju potencijalni agens socijalnog kapitala. Osnovne funkcije doma i sve ono što domski život nosi sa sobom predstavlja značajnu bazu za nastanak pravih mreža povezanosti, uzajamnosti i povjerenja što u konačnici ima snažnu predispoziciju za izgradnju socijalnog kapitala. Sociološki gledano, u domu učenika u smislu tvorbe preduslova za izgradnju socijalnog kapitala, sa sigurnošću možemo konstatovati da je cijela jedna mikro struktura društvenih djelovanja, pojava i odnosa među učenicima u domu zapravo osnov za nastanak, i izgradnju socijalnog kapitala.

Domovi za učenike kroz prizmu Gofmanovog koncepta “totalnih institucija”

Naučno proučavanje domova za učenike sa stanovišta sociologije je, možemo slobodno reći, prilično zanemareno. U novijoj sociološkoj literaturi ne nalazimo veće interesovanje za ovaj problem koji je prisutan u svijetu, jer domovi učenika i internati postoje u gotovo svim razvijenim društvima. Na prostorima bivše Jugoslavije u oblasti sociologije nije bilo zapaženog proučavanja ovog problema, osim jednog primera doktorske disertacije.¹¹ Nažalost, nakon toga na ovom polju nije mnogo urađeno.

Jedan od malobrojnih svjetskih sociologa koji je proučavao ove institucije i život u njima sa stanovišta sociologije je Erving Gofman koji je takve i slične ustanove nazvao “totalne institucije”. Gofman (Goffman) pojam “totalne institucije” preuzima od svog čikaškog učitelja Evereta Hadžsa (Everett Hughes)¹², koji definiše institucije na tradicionalan način kao “fiksirane društvene aranžmane” čija su pravila, članstvo, resursi i procedure poznati svim članovima datog društva. Ovo učenje Gofman (Goffman) unapređuje i dodaje mu značajan nivo dublje misaone percepcije i odlazi dalje, tumačeći ove ustanove kao mjesta na kojima se dešava nešto mnogo značajnije i dublje od pukog društvenog odnosa u specifičnim okolnostima.

¹¹ Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 22.10.1974. god., Muhamed Dervišbegović pod nazivom “Vaspitno-obrazovni efekti porodičnog i domskog smještaja djece lišene roditeljskog staranja”, što je bio značajan korak za doprinos razvoju misli o problemu ovih ustanova.

¹² Hadžs (Hughes) “totalne institucije” rezerviše za ustanove izolovane od spoljašnjeg svijeta (Ivana Spasić, Interpretativna sociologija, Beograd: ZUNS, 1998. Str. 84.

Ključ koji Gofman otkriva nalazi se u procesu preobražavanja pojedinca koji je bio "usamljen", ali dolaskom drugoga on ulazi u skup i tada on na određen način biva preo-bražen. Pored preobražavanja pojedinca na ovaj način, važan pojam za Goffmana je informacija: koja su to obavještenja o samome sebi koje pojedinac pruža, koja obavještenja stiže o drugima, da li kontroliše informacije o sebi, da li njima manipulise. Onog trenutka kada pojedinci uđu jedan drugome u opažajno polje, između njih se događa uzajamna identifikacija i interakcija koja je uzrokovana nužnošću okolnosti koje se nameću često neza-visno od volje aktera u odnosu. Komunikacija između ljudi u uzajamnom prisustvu jeste oblik interakcije ili ponašanja "licem u lice", ali takvo ponašanje nikada nije samo, a ponekad nije uopšte oblik komunikacije jer u tom odnosu postoji nešto što je mnogo dublje i eruptivnijeg karaktera. Prije svega interaktivnim partnerima pruža se ogroman broj raznovrsnih izvora informacija o akteru, od kojih verbalni iskazi čine samo mali dio¹³. Goffman (Goffman) određuje totalnu instituciju kao "mjesto stanovanja i rada, gdje veliki broj pojedinaca sličnog položaja, na duži vremenski period odsječen od šireg društva zajednički život vodi u zatvorenom prostoru pod kontrolom formalne uprave"¹⁴. On zapravo ove institucije definiše na više antropološki način i smatra da je to "rutinski, uobičajeni aranžman" putem koga društvena struktura ulazi u sistem koji sam sebe uvijekovječuje i obnavlja. Njegove institucije pripadaju domenu svakodnevnog života, pa osim standardnih, "škola" i "fabrika", obuhvataju i prijateljstvo, univerzitetske kurseve ili poslovne koktele.

Goffman (Goffman) razlikuje pet tipova totalne institucije: za osobe koje nisu u mogućnosti da se staraju o sebi, a bezopasne su (*domovi za starce i siročad*); za osobe koje su nesposobne, ali opasne po okolinu (*azili*); za osobe koje ugrožavaju druge (*zatvor*); za stvaranje "dobrih" uslova za obavljanje određenog zadatka sa jasnim utilitarnim ciljem (*kasarne, internati*); za obezbjeđenje utočišta (*manastiri*).¹⁵

Stepen od kojeg se pojedincu ili kako to Goffman (Goffman) definiše štice-niku oduzima sopstvo varira s obzirom na vrstu totalne institucije, ali svugdje se pojedincu uskraćuje makar vidljiva obilježja vlastitosti "civilno odijelo" koje se zamjenjuje institucijskom uniformom. Goffman smatra da uprkos uniformizaciji ipak pojedinci u sličnoj situaciji ne reaguju na isti način. Izdvajaju se četiri osnovna oblika reakcije: "situaciono povlačenje"-pažnja se ne poklanja ničemu osim predmetima i događajima u najbližoj okolini, a oni se posmatraju iz sasvim lične perspektive; *tvrdoglavost*, namjerno prkošenje

¹³ Tu je opšti izgled, način odjevanja, držanje (Ivana Spasić, na istom mestu, str. 84.).

¹⁴ Ivana Spasić, . Interpretativna sociologija - izazovi razumevanja društvenog sveta. u: *Interpretativna sociologija*, Beograd: ZUNS, 1998. Str. 5-32

¹⁵ Erving Goffman, *Azili*. Novi Sad: Mediterran Publishing. 2011.

instituciji, odbijanje saradnje sa osobljem i odbacivanje njenih zahtjeva; *kolonizacija*: iz onoga što institucija nudi izvlače se maksimalni dobici na kojima se gradi egzistencija; *preobraćenje-pojedinac* preuzima zvanično viđenje sebe i pokušava da se ponaša kao "savršeni štićenik".¹⁶

Značaj Gofmanovog (Goffman) učenja u smislu tumačenja i razumijevanja pojma "totalnih institucija" je veliki, jer je on jedan od rijetkih koji se uhvatio u koštac sa nečim što je značajno neistraženo ali svakako izazovno. Domovi učenika po svojoj prirodi pripadaju totalnim institucijama, i kao takvi sa sobom nose velike izazove za istraživače. U njima se odvija specifičan život u zajednici koja ima sva obilježja posebne vrste zajednice, a ipak sa svojim specifičnostima zaslužuje drugačiji tretman i poseban oblik istraživanja što podrazumijeva simbiozu sociologije, pedagogije, psihologije i ostalih disciplina, s obzirom na vrstu populacije koja čini strukturu domskih učeničkih grupa.

Položaj i značaj domova učenika u vaspitno-obrazovnom sistemu

Kako se učenici u srednju školu upisuju uglavnom prema svojim interesovanjima a u domove učenika prema mjestu stanovanja, razlike u sociokulturnoj razvijenosti se prenose i u te ustanove a mnogo više u dom nego u školu iz razloga što su djeca u domu smještena 24 sata i to im je zapravo druga kuća. U tom smislu dom prerasta u sklop različitih sociokulturnih sredina čije elemente djeca dolaskom u dom donose sa sobom. Razlike u sociokulturnom statusu porodica iz kojih djeca dolaze odraziće međuvršnjačke razlike među djecom u domu. *U novije vrijeme se, prvenstveno, polazi od potreba učenika i njihovih roditelja, a rijeđe od nekakvih opštih interesa države ili prosvjetnih vlasti. To, naravno, treba da utiče i na odlike i funkcije doma i prirodu vaspitnog rada i života uopšte koji se u njemu organizuje. Time se vaspitanje usmjerava ka potrebama korisnika. Interesi društva, porodica i učenika se istinski susreću i integrišu, a vaspitne aktivnosti bivaju prihvaćene od svih učesnika, a ne prisilne i spolja nametnute. Ovakvim statusom u sistemu vaspitanja i obrazovanja dom ima izgleda da u potpunosti opravda svoje postojanje i da preraste u poželjni socijalni milje. Domovi imaju svoju budućnost i smisao postojanja, samo ukoliko država odluči da obrazovni sistem koncipira tako da je primarno zadovoljiti osnovne društvene potrebe a ne potrebe koje zadovoljavaju kratkoročne političke interese. U suprotnom se može desiti da domovi izgube svoju funkciju i smisao postojanja. Društvena korist od do-*

¹⁶ Erving Goffman, *Azili*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2011.

movu učenika, kao i od obrazovanja, zavisi od nivoa socijalnog kapitala društva. Pitanje vaspitanja i obrazovanja je za svako društvo važna karika koja ne smije da bude prekinuta ni po koju cijenu. To je onaj elemenat društvene strukture koji je jedan od primarnih u smislu funkcionisanja i samog opstanka društva. U toj dete-rminirajućoj vezi između vaspitanja i obrazovanja, dom učenika jeste spona koja veže sve ono što nosi i jedan i drugi proces.

Domovi svojom organizacijom čine susret interesa, ne samo porodice, doma i škole, već i preduzeća, lokalne sredine i države, koju zastupa ministarstvo prosvjete u okviru nadležnosti posebnog resora. Ovo pitanje vlasništva, prava, obaveza i odgovornosti je značajno jer utiče i na postupke utvrđivanja programa vaspitanja i organizaciju života i rada u domovima. Iskorišćenost domskih kapaciteta može biti višestruka. Oni, posebno za vrijeme školskih raspusta, mogu učestvovati u razmjeni školske omladine i organizovanju učeničkog turizma što može sniziti troškove na obje strane, kako učenicima koji putuju, tako i onima koji stanuju u domovima. Na kraju, društveni značaj doma može da se ogleda i u njegovoj ulozi u odnosu na lokalno okruženje i naselje u kojem se nalazi.

Domska sredina, u odnosu na urbanu sredinu u kojoj se dom nalazi, predstavlja pozitivno selekcioniranu socijalnu sredinu i ambijent koji može mladog čovjeka da zaštiti od brojnih parazitarnih faktora i negativnih uticaja okoline. U domu je manje verbalnih pouka, a više konkretnih pedagoških situacija kroz koje će on moći da izabere najbolje obrasce ponašanja, uticaje i stilove življenja. U domskom životu se, ustvari, izvanredno mogu provjeravati efekti razvoja i vaspitanja pojedinca uopšte. To je pogodna situacija i za sistematsko praćenje, upoznavanje i razrješavanje razvojnih problema mladića ili djevojke u tom periodu (značaj savjetodavnog vaspitnog rada). Neposredni ljudski (empatijski) i savjetodavni kontakt učenika i vaspitača, upravo se može uspostaviti u životnim okolnostima koje nudi dom. Kao kolektivni oblik življenja dom čini zajednicu učenika i učenika i vaspitača, koja je osnova za socijalizaciju mladih.

Ako se dom shvati, prevashodno kao životni prostor koji pokriva sasvim konkretne potrebe učenika a ne kao ustanova za puku socio-pedagošku obradu mlade generacije, onda će i vaspitni rad u njemu imati pun životni smisao. Vaspitni rad u školi je pretežno racionalni odnos, dok se u domu prelijeva u iskreni emocionalni odnos, čime odnosi dobijaju punu snagu i kvalitet.

Negativni socijalni kapital u vaspitno-obrazovnim ustanovama

Negativni socijalni kapital može da bude prisutan bilo u kojem segmentu društvene strukture. Ono što je bitno naglasiti jeste činjenica da se on mnogo

lakše gradi na mjestima koja imaju socijalne pretpostavke takve da pogoduju njegovom nastanku. Tu je u prvom planu riječ o mjestima koje su osjetljive prirode i u svojoj osnovi predstavljaju plodno tlo za razvoj loših pojava u društvu u koje spada i negativni ili asocijalni kapital. Jedno od takvih mjesta može da bude i dom učenika koji prvenstveno obavlja funkciju odgoja adolescenata srednjoškolskog uzrasta u uslovima izvanporodične socijalizacije. Odlazak iz porodice i duži boravak van nje, uz specifični položaj onoga ko dolazi iz „velikog grada“ pojedinci daje osnovicu za potencijalno usvajanje i negativnih društvenih vrijednosti, sticanju loših navika i promovisanju socijalno neprihvatljivih ponašanja. Mi zastupamo stav da se u domovima učenika pojavljuje pozitivna strana socijalnog kapitala, ali navodimo mogućnost izgradnje negativnog socijalnog kapitala koji je potencijalna opasnost za pojedinca a samim tim i za društvo. Po pitanju samog određenja pojma negativni socijalni kapital postoje mnoge nedoumice i nesaglasnosti. Neki autori to nazivaju *negativni uticaji socijalnog kapitala*, *tamna strana socijalnog kapitala*, *asocijalni kapital*, i slično. Prvo pitanje koje se nameće jeste da li je socijalni kapital uvijek pozitivan i da li on može biti negativan? Drugo pitanje koje se nameće jeste da li je negativni ili asocijalni kapital zapravo socijalni kapital koji je samo zloupotrijebljen. Temeljna odrednica oko ovog problema može da bude ta da je socijalni kapital ustvari pozitivan ali ako se primjeni u loše svrhe on ne postaje negativan nego dobija konotacije negativnosti i tom smislu Margaret Levi (Margaret Levy) je ovu vrstu socijalnog kapitala nazvala **asocijalni kapital**.¹⁷ Upotreba termina “negativni” socijalni kapital je svakako interesantna prilikom njegove primjene, ali je problematična u okviru šireg konteksta, s obzirom da počiva na *post hoc* sudu, zauzimajući određenu tačku gledišta u odnosu na poimanje onoga šta je negativno, te tako možemo postaviti pitanje da li će se na podzemni pokret otpora gledati kao na pozitivnu ili negativnu pojavu, očigledno zavisi od toga na čijoj smo strani.¹⁸ Po našem mišljenju, o negativnoj vrsti socijalnog kapitala možemo govoriti onda kada je on koncentrisan u posebnim grupama, kao što su bande, etnički klanovi, geto zone. Tada on može njegovati i promovisati kulturu negativnog društvenog ponašanja i promovisati negativne društvene vrijednosti koje su projektovane da u konačnici treba da budu prihvaćene kao ispravne. Tu se onda javlja i mogućnost njegove distribucije ili bolje rečeno distribucije njegove popularnosti među adolescentima koji se vaspitavaju izvan svojih bioloških porodica.

¹⁷ Margaret Levi, *Social and Unsocial Capital: A Review Essay of Robert Putnam's Making Democracy Work*. *Politics and Society* 24, 1996. pp. 45-55.

¹⁸ John Field, *Social capital*, Routledge, 2008. str. 92

Metodološki okvir istraživanja

Odlučili smo se da ispitamo kakav je stav stanovnika daćih domova o povjerenju, prijateljstvu, drugarstvu, odnosu prema vaspitačima-odgajateljima i celokupnom okruženju. Kao glavne indikatore socijalnog povjerenja izdvojili smo zajednička interesovanja, zatim poštovanje, prijateljstvo i humanost, koji za domce predstavljaju esencijalne društvene vrijednosti. Ovdje se još pojavljuje i želja da nakon završenog školovanja ostanu u vezi sa drugarima iz doma, što sama po sebi daje naznake da će izgrađeni socijalni kapital potencijalno biti distribuiran u nekom budućem vremenu.

Hipoteze istraživanja

H0. Nedovoljno pripremljeni procesi praćenja razvoja vršnjačkih grupa u uslovima koletivnog smještaja, kao i prihvatanje stereotipnih načina i metoda vaspitanja i socijalizacije mladih u ovoj osjetljivoj životnoj dobi, formirali su socio-strukturne i kulturne (vrijednosne) pretpostavke za nastanak različitih tipova socijalnog kapitala. U poređenju sa njihovim vršnjacima koji odrastaju u svojim porodicama, kod ove populacije se lakše mogu razvijati poželjni društveni vrijednosni sistemi, ali i mogućnost jednostranog usmjeravanja.

H1. Sticanje socijalnog povjerenja kod srednjoškolaca determinisano je materijalnim, socijalnim i vrijednosnim položajem pojedinca.

H2. Socijalni kapital i mrežne povezanosti se kod srednjoškolaca izgrađuje pod uticajem spoljnih faktora.

H3. Društvene norme imaju važnu ulogu u generisanju socijalnog kapitala kod srednjoškolaca.

H4. Izgradnja socijalnog kapitala kod srednjoškolaca se uglavnom bazira na socijalnom povjerenju.

H5. Izgrađen socijalni kapital je resurs koji se može kasnije iskoristiti.

H6. Uslovi izvanporodične socijalizacije bitno utiču na izgradnju socijalnog kapitala kod srednjoškolaca.

H7. Domski ambijent uzrokuje na nastanak posebnih novih oblika socijalnog kapitala.

Polazimo od stava da je Vulkokov (Woolcock) teorijski okvir, u kome on razrađuje ideje komunitarizma, ali i mrežne teorije, odgovarajući i najbliži našem istraživanju. Mi se u ovoj analizi nećemo bazirati isključivo na njegov teorijski okvir radi bojazni da ne bi zapali u ozbiljan procjep isključivog priklanjanja i dosljednog zagovaranja samo jednog koncepta, što je za diskurs

o socijalnom kapitalu nepovoljno jer kao takav on ne trpi jednostranosti i čvrsto držanje samo jednog kursa, mada bi u osnovi bilo nužno da se u autorskoj analizi i zauzimanja stajališta, istraživač bazira na neki teorijski okvir, a u našem slučaju to je gotovo dominantno Vulkokov (Woolcock)¹⁹. Stoga možemo reći da je naše autorsko stajalište, od kojeg krećemo u analizu dobijenih rezultata empirijskog istraživanja analitičkog karaktera i precizno ćemo ga izraziti kao *funkcionalno-komunitarističko*, koje za cilj ima sveobuhvatnu analizu fenomena domske zajednice koja je strukturirana. Odnosi među njenim članovima su organizovani na bazi određenih pravila koja se zajednici od strane doma nameću, ali i onih koje zajednica sama kreira i u tom smislu nalazimo komunitaristički duh zajednice gdje se radikalni individualizam nužno eliminiše i kao takav u okviru ovako koncipirane zajednice teško da može opstati. Društveni odnosi koji se na toj osnovi uspostavljaju imaju jasne obrasce i ponavljaju se. Domska zajednica ima komunitarni karakter i posjeduje jasne temeljne potrebe koje se moraju zadovoljiti i u tom smislu radikalno-individualistički karakter djelovanja bilo kojeg pojedinca na uštrb domske zajednice, eliminatorno će biti promijenjen te će se u tom smislu pojaviti konformističko-individualistički koji je za zajednicu prihvatljiviji.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Osnovni podaci o istraživanju

Istraživanje je realizovano tokom marta i aprila 2016. godine, kojom prilikom je anketirano 162 ispitanika iz različitih kategorija društva, koji su ispunili anonimnu anketu. Stratifikacija uzorka rađena je u 4 različite skupine. Prvu skupinu predstavljaju sadašnji učenici koji borave u domu a koje ćemo u daljem tekstu označavati kao "domci", što je i popularan naziv za njih. Drugu skupinu predstavljaju učenici koji su vršnjaci sa domcima ali za vrijeme školovanja borave u svojim porodicama. Treću skupinu čine „bivši domci“, dok četvrtu skupinu anketiranih čine vaspitači koji direktno učestvuju u neposrednom radu sa domcima. Broj anketiranih je ravnomjerno raspoređen po gradovima, što pokazuje i donji grafikon.

¹⁹ Prema Vulkoku (Woolcock) socijalni kapital predstavljaju norme i mreže koje podstiču kolektivno djelovanje. (Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development. Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework.“ *Theory and Society*, 1998. 27(2):151-208, str.153), a domska zajednica ima izražen karakter kolektivnog djelovanja što je uslovljeno normama i mrežama koje tvore pojedinci u okviru nje na bazi različitih faktora koji potiču društveno umrežavanje. Stoga, Vulkokova definicija socijalnog kapitala u našem slučaju na jasan način pokazuje da u domovima postoje elementi za izgradnju socijalnog kapitala.

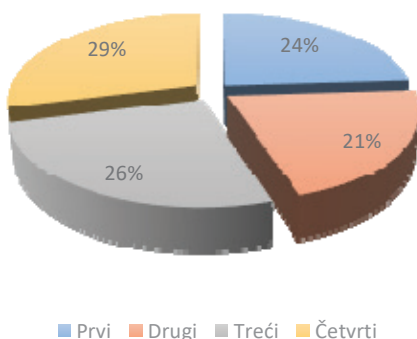
Anketiranje je sprovedeno u tri ustanove za smeštaj i ishranu učenika srednjoškolskog uzrasta u tri različita grada/opštine u Federaciji BiH i Republici Srpskoj i to: Zenica, Doboj i Bijeljina. Uzorak je bio: po 20 srednjoškolaca koji u domu borave u školskoj 2015/2016. godini, po 20 srednjoškolaca koji ne borave u domu, po 10 bivših stanovnika doma i po 4 vaspitača i stručna saradnika koji su zaposleni u domu. Pri određivanju uzorka vodilo se računa o zastupljenosti prema polu, uzrastu, stepenu obrazovanja, socio-profesionalnom statusu, interesovanjima, stepenu socijalne integracije i ostalim parametrima. Kao tehnika prikupljanja podataka korištena je forma anketnog upitnika koji je sastavljen od pitanja zatvorenog tipa sa unaprijed ponuđenim odgovorima koje su ispitanici mogli da izaberu, kao i Likertove skale, gdje su se ispitanici izjašnjavali tako što su iznijeli stepen svog slaganja ili neslaganja sa postavljenom tvrdnjom. Statistička obrada podataka rađena je u statističkom programu SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*). Za interpretaciju rezultata istraživanja korištena je deskriptivna statistička analiza. Rezultati istraživanja su prikazani u procentualnim vrijednostima. Ustanove u kojima je vršeno istraživanje su: JU "DOM UČENIKA DOBOJ", JU "ĐAČKI DOM" Zenica, i JU "DOM UČENIKA" Bijeljina. Riječ je o klasičnim ustanovama za smještaj i ishranu učenika srednjoškolskog uzrasta koji u njima borave za vrijeme pohađanja neke od srednjih škola.

Na osnovu toga, a radi preglednosti cjelokupnog istraživanja, predstavljanje dobijenih rezultata istraživanja će se odvijati u četiri faze. Prva faza je predstavljanje rezultata za sadašnje učenike - *domce*. Druga faza je prezentacija dobijenih podataka za sadašnje učenike koji ne borave u domu - *ne-domce*, treća faza će biti kategorija bivših učenika - *ex domci* i četvrta je kategorija vaspitača odnosno stručnih saradnika koji u domovima imaju funkciju direktnog nadzornika i pratioca učenikovog ponašanja i funkcionisanja u domskoj sredini.

Prikaz rezultata istraživanja

a) Sadašnji učenici – domci

Sadašnji učenici ili popularno nazvani *domci*, koji su učestvovali u istraživanju su učenici različitog uzrasta. U grafikonu 1.1 je prikazana struktura po uzrastu, a u ovom slučaju po razredu koji pohađaju. Slučajnim odabirom ispitanika došlo se do konačnog procenta gdje je najviše ispitanika iz trećeg i četvrtog razreda, ali ni u ostala dva nije bitno narušena proporcija.

Grafikon 1.1. *Struktura uzorka prema uzrastu*

Struktura ispitanika prema tipu naselja iz kojeg dolaze. Ovdje je vidljivo da većina ispitanika (72%) dolazi sa sela što se može uzeti kao logično, jer osnovna misija domova učenika i jeste u tome da u njima borave uglavnom oni učenici koji pohađaju školu izvan mjesta svog stanovanja. Pošto u gradovima uglavnom imaju srednje škole, onda i slijedi da su domci uglavnom djeca sa sela, a izuzetak je sa medicinskim školama koje imaju samo u većim centrima, te stoga oni koji dolaze iz grada uglavnom pohađaju ili medicinsku ili neku drugu stručnu školu koja ne postoji u njihovom gradu ili koju nisu mogli da upišu i otuda proizilazi procenat od 15% ispitanih koji su porijekom iz gradskih sredina, dok 13% ispitanih vodi porijeklo iz prigradskih naselja.

Na pitanje *U koga imate najveće povjerenje?* velika većina ispitanih domaca najveće povjerenje ima u svoju porodicu. To je očekujuće posmatrano sa aspekta njihovog uzrasta i socijalizacije, a možemo konstatovati da su upitanju djeca iz patrijarhalnih porodica sa tradicionalnim načinom odgoja. Samo 6% ispitanih se izjasnilo da najveće povjerenje imaju u prijatelje, a 7% ispitanih se izjasnilo da nema povjerenje ni u koga. Ovdje je riječ o generalnom povjerenju, koje mora biti odvojeno od partikularnog povjerenja koje ćemo sresti u kasnijim pregledima jer se pitanje u anekti i odnosilo na opšte, odnosno, generalno povjerenje.

Kada smo ispitanicima (domcima) postavili pitanje *S kim se najviše družite*, njih 38% ispitanih, intenzivno se druže sa svojim prijateljima, ali je takođe potrebno obratiti pažnju na procenat od 33% ispitanika koji se najviše druže sa kolegama iz doma. To je odličan indikator da su domci već u domu stekli takva drugarstva i prijateljstva koja se gotovo izjednačavaju sa onim u kategoriji prijatelja što se ne odnosi samo na dom već i njihova druženja izvan doma i prijateljstva od ranije. Dakle, socijalni kapital se očigledno izgrađuje među domcima. Socijalni kontakti i izgradnja povjerenja sami po sebi nastaju

ju uglavnom spontano i grade se tokom vremena, a na njih mogu da utiču različiti faktori. Porodični odnosi su primarni i biološki uzrokovani, tako da se povjerenje u porodicu u odnosu na druge sa kojima pojedinac ima kontakte, ne bi moglo staviti u istu ravan. Porodica je bitan determinirajući faktor razvoja socijalnog povjerenja među akterima u komunikaciji i društvenim odnosima jer stečene navike koje pojedinac nosi sa sobom iz svoje biološke porodice, mogu imati presudan uticaj na mogućnost prihvatanja ili odbacivanja nove sredine u kojoj se pojedinac nalazi.

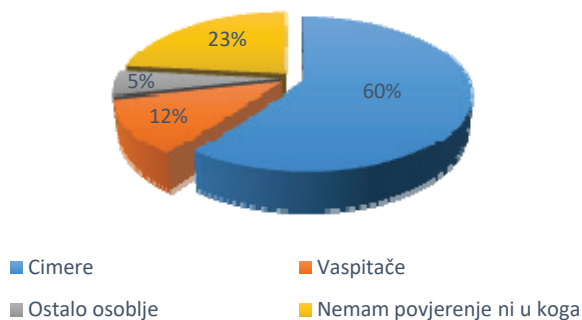
Presudan faktor za druženje većine domaca (72% ispitanih), jesu njihova zajednička interesovanja, dok su socijalni status i ostali ponuđeni odgovori gotovo zanemareni. Zajednička interesovanja su im ipak najznačajnija, i u njima leži osnov za formiranje mreža povezanosti i uzajamnosti na bazi kojih se u bliskoj budućnosti mogu pojaviti prvi znaci izgradnje socijalnog kapitala među domcima. Koja vrsta i tip socijalnog kapitala će biti, zavisi od niza različitih okolnosti.

Na pitanje *Da li imate povjerenja u drugare iz Doma?* 32% ispitanika se izjasnilo da ima povjerenje u njih. Kategorija drugarstva je različita od kategorije prijateljstva, te stoga procenat od 54% ispitanika koji su se izjasnili da imaju djelimično povjerenje, je u osnovi optimistična jer nadvladava brojku od 14% onih koji nemaju povjerenje u svoje drugare iz doma. Djelimično povjerenje može da preraste u potpuno pod određenim uslovima razvoja društvenih odnosa i opšte atmosfere u ustanovi. Tu se nalazi baza za izgradnju socijalnog kapitala jer veći procenat djelimičnog povjerenja koje domci imaju u svoje vršnjake pozitivan su pokazatelj da postoji atmosfera za izgradnju socijalnog povjerenja a samim tim i socijalnog kapitala. Ovaj podatak u velikoj mjeri korespondira sa podatkom gdje se 77% ispitanih domaca izjasnilo da u kontaktu sa ljudima treba biti oprezan, te stoga ne čudi da na osnovu tog podatka, socijalno povjerenje se ne izgrađuje u prvi mah, nego mu treba ostaviti prostora i vremena da bi se to desilo.

Kada je upitanju generalno povjerenje (Grafikon 1.3.), većina (60%) ispitanika se izjasnila da ima povjerenje u svoje cimere iz sobe. Procenat od 12% onih koji su rekli da imaju povjerenje u vaspitače je zabrinjavajuća, i ozbiljan je indikator da je to povjerenje narušeno iz nekih razloga koje bi u perspektivi trebalo utvrditi. Povjerenje u ostalo osoblje je dosta malo, a razlog za to može postojati u činjenici da sa ostalim osobljem domci i nemaju stalni i obavezan kontakt ali i drugi razlozi mogu uticati na takav odnos. Međusobno povjerenje među učenicima koji borave u istoj sobi je bitna i relevantna kategorija za razvoj povjerenja što je i temeljna dimenzija za nastanak i izgradnju socijalnog kapitala među srednjoškolcima koji borave u domovima, a na osnovu ovih podataka vidljivo je da takva vrsta povjerenja, kao osnovne dimenzije

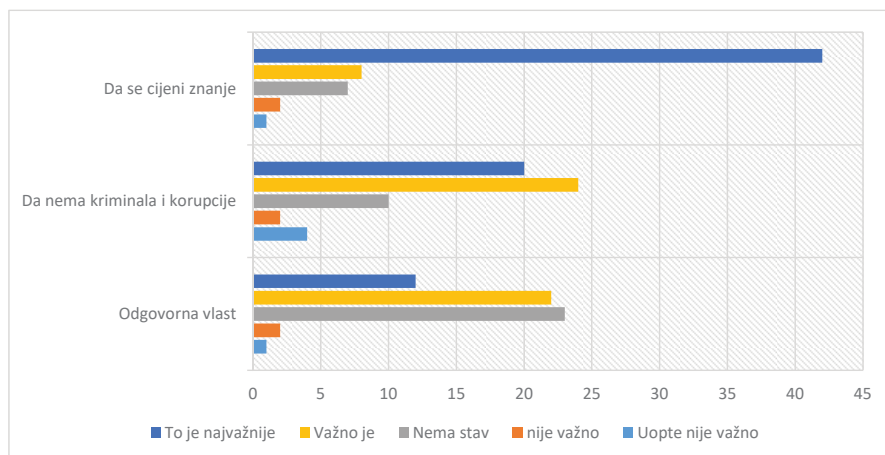
socijalnog kapitala, postoji i da se u tom procesu događaju takve vrste odnosa koje će u perspektivi izgraditi socijalni kapital.

Grafikon 1.3. U koga imate najveće povjerenje u Domu?

Na pitanje *Da li su zadovoljni vršnjacima iz doma?* čak 47% se izjasnilo pozitivno, a 45% djelimično što je podatak koji ukazuje na to da se zadovoljstvo među učenicima može okarakterisati kao izuzetno dobro jer samo 8% ispitanika se očitovalo negativno prema ovom pitanju. Zadovoljstvo svojim vršnjacima se može ogledati u cijelom nizu okolnosti u kojima u okviru stalne međusobne komunikacije i kontakta, između aktera se javlja prisnost ili odbojnost, te se na takav način vrši filtriranje onih koji imaju zajednička interesovanja u odnosu na one koji nemaju, pa se u perspektivi kristališu vrste i kategorije po kojima se razlikuju vrste druženja i kontakata među domcima. Procenat od 47% ispitanih je jedan od važnih indikatora na bazi kojeg možemo primjetiti da je domska sredina plodno tlo za razvoj socijalnog povjerenja.

Kao najvažniji faktor uspjeha u društvu, ispitanici su se izjasnili da je to znanje, dok je težnja društvu bez kriminala i korupcije i težnja ka odgovornoj vlasti ispod kategorije znanja. Ovi podaci sa skale br.2. predstavljaju sliku o ozbiljnosti ispitanika. Onoliko koliko smatraju da u njihovim krugovima najvažnija stvar je duhovitost, toliko su svjesni činjenice da je znanje presudno za uspjeh u društvu. Dakle, ozbiljnost i zrelost se primjećuju, kao i spremnost ka napredovanju.

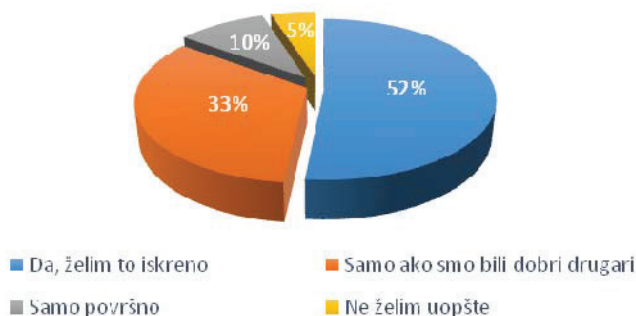
Grafikon 1.4. Faktor uspjecha u društvu

Kao glavni faktor za napredovanje u društvu, najveći broj ispitanika je označilo sreću, a obrazovanje na drugom mjestu. Ovdje je posebno zanimljiv podatak da ispitanici smatraju da je novac u blagoj prednosti u odnosu na veze i poznanstva. Neformalno obrazovanje nije označeno kao bitno. U ovom slučaju možemo primjetiti da većina ispitanika razmišlja na način da ne vrijedi ništa posjedovati ukoliko nemaš sreće, što je i karakteristično za njihovu životnu dob, ali nije daleko ni od razmišljanja odraslih. Zabrinjavajući je podatak da se kao faktor napredovanja u društvu na visokoj ljestvici nalazi novac, što predstavlja potencijalnu opasnost za percepciju korupcije u društvu kao normalne i svakodnevne pojave, što nije dobro. Tendencije koje se mogu nazreti iz ovih stavova su te da su obrazovanje i novac u gotovo istoj ravni, dok su veze i poznanstva nešto ispod njihovog nivoa.

Na pitanje da li želite ostati u kontaktu sa drugarima iz doma i nakon završetka škole, 52% ispitanih se izjasnilo da to želi iskreno što dokazuje da je ostvarena snaga jakih veza među članovima domske populacije za vrijeme njihovog boravka u ustanovi. Manji procenat ispitanih - 33%, se izjasnilo da želi samo kako su bili dobri drugari što je normalno jer u domovima ima dosta onih učenika koji za vrijeme svog boravka u domu nisu ostvarili prisnije kontakte sa svim domcima nego su svoja druženja i kontakte ograničili na manji broj osoba. Najmanji broj je onih koji uopšte ne žele da ostanu u kontaktu sa drugarima iz doma i to je ona kategorija introvertnih učenika koji za vrijeme svog boravka u domu nije ostvarivala kontakte ni sa kim, osim sa onim kojim su morali da kontaktiraju. Jedan manji procenat (10% ispitanih) se izjasnio da želi imati samo površne kontakte. Dakle, velika većina je onih

koji žele da zadrže te kontakte i prijateljstva koja su ostvarili za vrijeme svoga boravka u domu, a to predstavlja izuzetno dobru bazu za izgradnju, razvoj ali i korištenje socijalnog kapitala.

Grafikon 1.5. *Da li želite ostati u kontaktu sa drugarima iz doma i nakon završetka škole?*

Na pitanje *Smatrate li da će vam poznanstva iz doma nekad koristiti?* domci smatraju da će im stečena poznanstva iz doma u budućnosti nekada koristiti (66% ispitanih), dok je 25% ispitanika sigurno da hoće. Najmanji broj je onih koji su se na ovo pitanje izjasnili negativno. To takođe dokazuje da se u domu grade takvi međusobni odnosi da je povjerenje izraženo, odnosno da ne postoji velika bojazan da nema povjerenja, a mreže povezanosti i uzajmnosti su takođe u velikoj mjeri prisutne. Na osnovu toga se nameće zaključak da je u odnosima između domaca prisutno, kako socijalno povjerenje, tako i mreže uzajmnosti i povezanosti što u osnovi i predstavljaju dimenzije socijalnog kapitala.

b) Sadašnji učenici – „nedomci“

Kategorija ispitanika koje smo uzeli kao parametar prema kojem ćemo porediti potencijalni socijalni kapital kod domaca su učenici, njihovi vršnjaci koji za vrijeme svog školovanja ne borave u domu, nego u svojim porodičnim zajednicama. Ovu kategoriju ćemo, radi lakšeg obašnjavanja označiti kao *ne-domci*. Kao što je bio slučaj sa domcima, uzorak nedomaca je isti, po 20 iz svakog grada u kojem je vršeno istraživanje.

Starosna dob ispitanika (uzeta prema razredu koji pohađaju a ne prema godinama života) u velikoj mjeri je proporcionalna. Od ukupnog broja ispitanih, po 24% su učenici prvog i trećeg razreda, dok je 21% ispitanih učenici drugog razreda i 31% ispitanika su učenici četvrtih razreda.

U pogledu školske spremne roditelja ispitanih učenika u kategoriji ne-domaca, najveći broj ispitanika dolazi iz porodica u kojim roditelji imaju završenu srednju školu 72%. Taj podatak za porodice „domaca“ je 87%. Vidimo da ispitanici iz obje kategorije (*domci* i *ne-domci*) dolaze uglavnom iz porodica koje imaju srednjoškolsko obrazovanje.

Prema tipu naselja u kojem žive, 35% ispitanih se izjasnilo da živi u gradu, 38% da živi u selu, a 27% ispitanih da živi u prigradskom naselju. Najveći broj ispitanika se izjasnilo da najviše povjerenja ima u porodicu, čak 84% ispitanih. Manji broj, 10% ima povjerenje u prijatelje dok samo 6 % ispitanih ima povjerenje u nepoznate ljude, što je pokazatelj da srednjoškolci malo vjeruju nepoznatim ljudima. Podaci iz ovog pitanja nam govore da se po pitanju vrste porodičnih odnosa radi o sličnoj kategoriji ispitanika kao u prethodnom poglavlju, jer i kod većine nedomaca porodica je na prvom mjestu, što je značajan podatak.

Na pitanje *S kime se najviše družite?* 36% ispitanih su rekli sa prijateljima, 34% sa društvom iz škole dok je 15% ispitanih reklo da se najviše družu sa porodicom, odnosno sa društvom iz kraja. Na ovakve podatke u velikoj mjeri utiče podatak da su ispitanici iz kategorija adolescenata, gdje je osnov za njihovo druženje zapravo postojanje zajedničkih interesovanja, kao i kod domaca. Njihovi prioriteti u tom uzrastu nadrastaju porodične odnose i njihova je potreba da se u socijalnom pogledu ide dalje. U odnosu na nedomce, taj procenat je približno isti i kod domaca kod kojih je druženje najviše sa prijateljima (38% ispitanih) i sa društvom iz doma (33% ispitanih). Razlozi za takav odnos nisu primarni u činjenici da domci odrastaju u uslovima izvanporodične socijalizacije sa novim kulturnim i životnim obrascima koje diktiraju savremeni društveni trendovi.

Kao presudan faktor da bi se sa nekim družili, najveći broj ispitanih ne-domaca se izjasnilo da imaju zajednička interesovanja njih 52%. Da idu u istu školu se izjasnilo 21% ispitanih dok se najmanji procenat izjasnio da su to socijalni status i sport i to 16% i 7%. Ovo ide u prilog jednoj od prethodnih tvrdnji, da su zajednička interesovanja izuzetno važan faktor da bi se sa nekim družili.

Zanimljiv je podatak da 69% ispitanih samo djelimično ima povjerenje u drugare iz škole, dok se 21% ispitanih izjasnilo da ima povjerenje u drugare iz škole. Ako ovaj podatak uporedimo sa izjašnjavanjem domaca po ovom pitanju vidjećemo da je 54% ispitanih domaca reklo da djelimično imaju povjerenje u drugare iz doma, dok se 32% izjasnilo da ima puno povjerenje u drugare iz doma. Ovdje je primjetna određena oscilacija od 11% procenata u korist domaca, odnosno kod domaca je povjerenje u drugare veće u odnosu na nedomce. To je jedan od indikatora da je sticanje povjerenja kao preduslova socijalnog kapitala ipak veće kod domaca nego kod ne-domaca. Specifi-

čnosti "totalne institucije" u kakvu spadaju i domovi su sigurno značajan faktor koji uzrokuje sticanje većeg međusobnog povjerenja među vršnjacima koji borave u njima. Čak i podatak od 69% djelimičnog povjerenja kod ne-domaca u odnosu na domce u kome je taj procenat manji (54%) govori u prilog ovoj tvrdnji.

Kada je upitanju povjerenje u školi, najveći broj ispitanika ima povjerenje u drugove iz razreda-62%. Najmanji je procenat onih koji nemaju povjerenje ni u koga i njih je svega 7%. Može se primjetiti jedan pomalo zabrinjavajući podatak kada svega 15% ispitanih ima povjerenje u profesore. Razlog za to nam je nepoznat, ali ovaj podatak je sigurno indikator da se po ovom pitanju nešto desilo što je uzrokovalo manje povjerenje prema profesorima.

Na skali povjerenje u školi je vidljivo da su ispitanici na postavljena pitanja uglavnom se izjasnili da nemaju stav, dok je najveće povjerenje izraženo u školske drugare. Najmanje povjerenja ispitanici imaju u stručne saradnike (pedagozi, psiholozi, logopedi, defektolozi), te kategorija ostalih radnika škole u koje spada nenastavno osoblje.

Kao faktor uspjeha u društvu najveći broj smatra da je važno da se cijeni znanje Društvo bez korupcije i odgovorna vlast su takođe značajan faktor uspjeha u društvu. Najveći broj ispitanika kao faktor napredovanja u društvu, označio je sreću i obrazovanje, a slijede ga veze i poznanstva, te novac kao važan faktor. Neformalno obrazovanje po mišljenju ispitanih nije toliko važno za napredovanje u društvu.

Na pitanje Da li žele ostati u kontaktu sa drugarima iz škole i nakon završetka škole? 48% ispitanika je odgovorilo potvrdno, a 44% je reklo da, samo ako su bili dobri drugari. Samo 8% se izjasnilo da želi površan kontakt nakon završene škole. Ako ove podatke uporedimo sa podacima iz odgovora domaca, vidjećemo da je 52% domaca reklo da želi ostati u kontaktu poslije završene škole, a 33% je ovo uslovilo sa činjenicom samo ako su bili dobri drugari. Ovdje primjećujemo da je među domcima više onih koji žele ostati u kontaktu nakon završene škole.

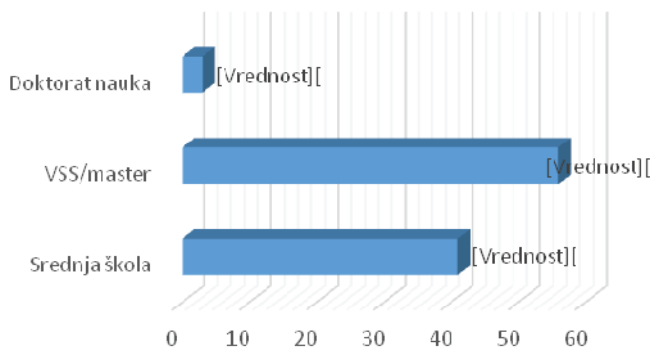
Prema pitanju da li smatrate da će vam poznanstva iz škole u budućnosti koristiti, 59% ispitanika se očitovalo odgovorom "možda nekad", dok je 23% reklo da su sigurni da hoće. U komparirajućem odnosu sa istim pitanjem koje je postavljeno domcima, primjećujemo da je više onih koji misle da će im možda nekad koristiti (66% ispitanih), dok je 25% sigurno da hoće. Na osnovu ovih podataka, možemo zaključiti da se socijalno povjerenje više gradi među domcima, kao i da su domci u blagoj prednosti u odnosu na nedomce u pogledu svjesnosti činjenice da će im poznanstva i prijateljstva nekada u životu biti od koristi. Dakle, socijalni kapital je prisutan i kod jednih i kod drugih, ali prednost u ovom smislu ipak imaju domci.

c) Bivši učenici –korisnici doma

U kategoriji bivših učenika su oni učenici koji su za vrijeme svog školovanja boravili u domu i ovu kategoriju ćemo označiti kao *bivši učenici- korisnici doma*. Riječ je o populaciji bivših „domaca“ koji su desetak godina ranije boravili u domu, a koji su anketirani u ovom istraživanju. Uzorak koji je određen za ovu populaciju je po 10 ispitanika iz svakog od tri grada, dakle ukupno 30 ispitanika u kategoriji bivši učenici - korisnici doma.

Kada su upitanju godine starosti ispitanika tu je najviše onih koji pripadaju starosnoj granici od 26 do 30 godina. Najmanji procenat ispitanika pripada starosnoj granici preko 40 godina, a 30% ispitanika je starosne dobi od 30 do 40 godina. Prilikom istraživanja se vodilo računa da bude zastupljeno više starosnih grupacija radi veće reprezentativnosti uzorka. Ispitanici iz svih starosnih grupacija koje su u ovom poglavlju istraživanja obuhvaćeni, pripadaju kategoriji ex-domaca i uglavnom su sve vrijeme svog srednjoškolskog obrazovanja proveli u domu za učenike.

Grafikon 3.1. Školska sprema ispitanika

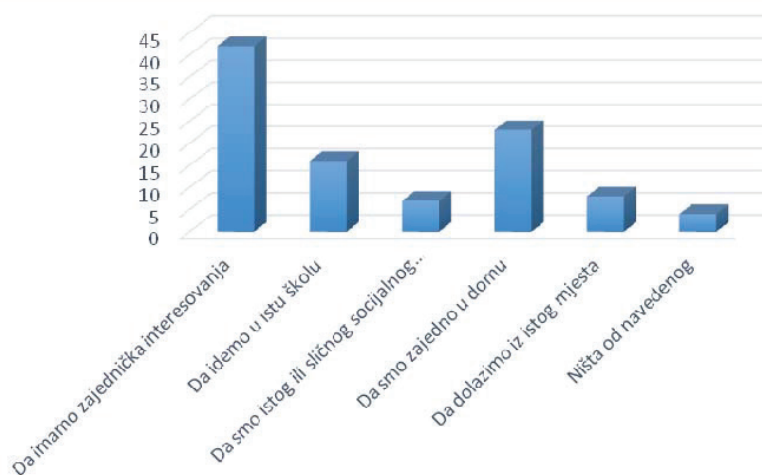
Iz grafikona 3.3. je evidentno da je u pogledu školske spreme ispitanika čak 56% sa završenim fakultetom ili masterom, dok je 41% ispitanika sa završenom srednjom školom. Najmanji procenat ispitanika spada u kategoriju posjedovanja naučnog stepena doktora nauka a njih je 3%.

Kod radnog statusa ispitanika primjećujemo da je najveći broj ispitanika zaposlen u formi stalnog zaposlenja i to 54%, dok je 32% ispitanika trenutno nezaposleno (grafikon 3.4.). Od ukupnog broja ispitanika, njih 14% imaju status studenta. U ovom slučaju se status studenta odnosi na osnovne, master i doktorske studije, ali su oni trenutno nezaposleni, ili rade honorarni posao

bez stalnog radnog angažmana.

Pitanje druženja za vrijeme boravka u domu je za naše istraživanje značajno jer ono i jeste jedan od uslova izgradnje socijalnog povjerenja i mreža povezanosti, što u osnovi i predstavlja dimenzije socijalnog kapitala. Na ovo pitanje najveći broj ispitanih-51% je odgovorilo da su se najviše družili sa društvom iz doma. Manji broj njih (32%) se najviše družilo sa drugarima iz sobe-cimerima, a 14% ispitanih sa društvom iz škole. Najmanji broj je onih koji su se družili isključivo sa društvom izvan doma, a njih je 3% što je pokazatelj da je dom ipak mjesto gdje se ostvaruju poznanstva i sklapaju prijateljstva koja u perspektivi utiču na formiranje dimenzija socijalnog kapitala. Razloga za to ima mnogo, a jedan od njih jeste i tzv. "prinudna socijalizacija" u Goffmanovom (Goffman) smislu, ali nije presudna. U osnovi, okosnica socijalizacije srednjoškolaca u domovima učenika se dešava na način da oni prihvataju sredinu i da sredina prihvata njih.

Grafikon 3.2. *Koji je bio presudan faktor da biste se s nekim družili?*

Zajednička interesovanja su u velikoj mjeri bila presudan faktor za druženje. Čak 42% ispitanika se izjasnilo tako, dok ostali podaci (grafikon 3.2.) govore da je za druženje bilo presudno da idu u istu školu ili da borave zajedno u domu. Manji broj je onih koji su se izjasnili da im je odlučujući faktor bio da dolaze iz istog mjesta, a takvih je svega 8% ispitanih. Ako ovaj podatak uporedimo sa podacima iz grafikona 1.7. gdje se 72% ispitanih domaca izjasnilo da im je za druženje presudno da imaju zajednička interesovanja, vidjećemo da je to dimenzija koja je njima najvažnija i ranijih godina a i kasnije. Ako ove podatke uporedimo sa podacima iz prethodne dvije kategorije ispitanika

ka, domaca i nedomaca, vidjećemo da je i kod njih posjedovanje zajedničkih interesovanja (domci-72%, ne-domci 52% ispitanih) glavni preduslov druženja. Dakle, zajedničko interesovanje se u sve tri kategorije ispitanika nameće kao faktor izgradnje povjerenja i socijalnog kapitala. Jedina oscilacija jeste u odnosu nedomaca, jer se kod njih, pored zajedničkih interesovanja kao bitan faktor nameće i činjenica da idu u istu školu, što je proizvod različitih pozicija i društvenih orijentacija kao determinante života u različitim okolnostima i uslovima socijalizacije.

Najveće povjerenje za vrijeme boravka u domu, ispitanici su stekli u vaspitače-45%, dok cimeri i drugari iz doma dijele jednak procenat (26%), što je zanimljiv podatak. Vaspitači/odgajatelji u domu imaju ulogu zamjene za biološkog roditelja. Oni su u principu mnogo više od običnih pedagoga koji rade sa učenicima, jer svojim poslom, i zalaganjem oni su zapravo nešto što se ne može poistovjetiti sa roditeljima, ali u velikoj mjeri im je funkcija više od puke socijalne skrbi i ničeg više od toga.

Za vrijeme svog boravka u domu ispitanici su najveće povjerenje stekli u svoje cimere odnosno drugare iz sobe i vaspitače. Ovdje je posebno zanimljiv podatak da je veliki broj ispitanika označio drugare iz doma kao nekoga u koga su stekli povjerenje i taj broj je veći od onih koji su se izjasnili da imaju potpuno povjerenje u svoje cimere. Ovaj podatak je indikator da se socijalno povjerenje kao jedna od najvažnijih dimenzija socijalnog kapitala ne pojavljuje samo među cimerima u jednoj sobi nego se ono širi na cijelu zajednicu. Tu se pojavljuje kohezivnost zajednice kao bitna odrednica formiranja mreža uzajamnosti te kroz povjerenje ostvarivanje mogućnosti izgradnje socijalnog kapitala.

Kao najvažniji faktor uspjeha u društvu, najveći broj ispitanika se izjasnilo da su to znanje i obrazovanje. Ove dvije kategorije po mišljenju ispitanika predstavljaju okosnicu uspjeha u društvu jer bez njih ni ostale društvene kategorije i faktori nemaju stvarnu vrijednost.

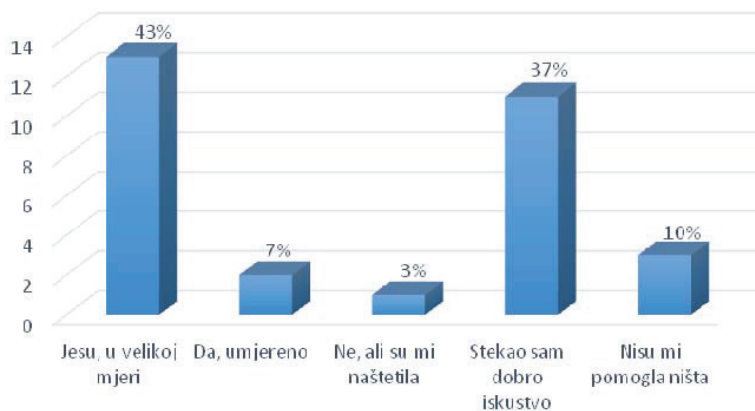
Posebno je zanimljiv podatak da je 36% ispitanih reklo da su im mnogo pomogli drugari. Dakle, proces integracije u novu sredinu za ex-domce je bio relativno brz i bez većih prepreka, a razlog za to dobrim dijelom leži u prirodi domske sredine koja je specifična i nove pojedince koji su spremni da prihvate pravila nove sredine koja takve pojedince relativno brzo asimilira. To je takođe jedan od važnih indikatora spremnosti domaca da prihvatanjem novih članova šire mreže povezanosti i grade odnose na kojima počiva socijalni kapital.

Izuzetno veliki broj ispitanih u pogledu njihovog zadovoljstva iskustvima koja su stekli za vrijeme svog boravka u Domu, se izjasnilo pozitivno (80%), dok se samo 3% ispitanih izjasnilo da nisu zadovoljni stečenim iskustvima za

vrijeme boravka u domu. Čak je i mali broj onih koji su djelimično zadovoljni (7%), što ukazuje na to da je dom pozitivna sredina u kojoj se grade odnosi kakvi srednjoškolcima odgovaraju, te u tom smislu stečena iskustva su uglavnom pozitivna.

Kada je riječ o faktorima napredovanja u društvu, najveći procenat ispitanih smatra da su to obrazovanje, veze i poznanstva, dok je visok procenat i onih koji smatraju da je to novac, ali su prva dva navedena faktora od presudnog značaja. Ispitanici su svjesni činjenice da je obrazovanje izuzetno važan faktor ali bez društvenih veza i poznanstava je nemoguće napredovati u društvu. Tu primjećujemo da se pojavljuju snažni elementi socijalnog kapitala, veze i poznanstva u percepciji ispitanika dobijaju veći značaj.

Grafikon 3.3. *Da li su vam stečena prijateljstva iz Doma pomogla u životu?*

U grafikonu 3.3 vidimo da je najveći broj onih koji su se izjasnili da su im u velikoj mjeri (43%) stečena prijateljstva iz Doma pomogla kasnije u životu. Nešto manji procenat je onih koji su se izjasnili da su stekli dobro iskustvo i takvih ispitanika je 37%. Procenat od 10% ispitanih koji su se izjasnili da im stečena poznanstva nisu pomogla ništa u životu u odnosu na procenat od 43% ispitanih koji tvrde suprotno, je jedan od važnijih indikatora ne samo izgradnje nego i distribucije socijalnog kapitala u domskoj zajednici. Grafikon 3.3 pokazuje da je tvrdnja da se u Domu izgrađuje socijalni kapital na način ostvarivanja visokog stepena socijalnog povjerenja i stvaranja mreža povezanosti i uzajamnosti gotovo u potpunosti tačna. Odnosi koji se grade među domcima su takvi da se u njima u velikoj mjeri socijalni kapital izgrađuje na temelju čvrstih veza uzajamnosti koje očigledno ne prestaju ni po završetku tog perioda života, nego su one vidljive i opstaju i godinama nakon završetka škole i boravka u domu.

d) Vaspitači - odgajatelji

Kategorija vaspitača/odgajatelja podrazumijeva stručna lica koja neposredno rade sa domcima za sve vrijeme njihovog boravka u domu. U osnovi su to profesori raznih predmeta, ali takođe mogu biti i pedagozi, psiholozi, defektolozi (ali rijeđe), te socijalni radnici. Ipak, najveći broj vaspitača po domovima su profesori koji uglavnom imaju iskustvo u nastavnom procesu u srednjim školama. Njihov zadatak je, kao što je u prethodnim poglavljima navedeno, da u kontinuitetu prate ponašanje učenika za vrijeme njegovog boravka u Domu kao i sve ostale propratne pojave koje podrazumijevaju boravak i život učenika u domskim uslovima izvanporodične socijalizacije. U nekim trenucima se može primjetiti da vaspitač, zapravo, ima funkciju zamjenskog roditelja/staratelja koji se brine za učenika u potpunosti sve dok je učenik u domu. Vaspitači su zaduženi da, pored praćenja i socijalizacije učenika, rade na izgradnji ličnosti učenika te da kod njega razvijaju osjećaje za temeljne ljudske i društvene vrijednosti. Tako možemo konstatovati da su vaspitači neposredni učesnici u kreiranju uslova za izgradnju socijalnog kapitala kod učenika za vrijeme njihovog boravka u domu. Kod odabira strukture uzorka kada su upitanju vaspitači, vodili smo se činjenicom da upravo vaspitači sa domcima provode najviše vremena, prate njihov rad i imaju ulogu zamjenskog roditelja.

Prilikom realizacije ovog istraživanja, uzeli smo u obzir i polnu strukturu ispitanika i ona je 58% muških, a 42% ženskih ispitanika u kategoriji vaspitača/odgajatelja. Prilikom formiranja vaspitnih grupa u domovima koji su heterogenog tipa, vodi se računa da i vaspitne grupe budu heterogene, i u tom smislu nije značajno da li je vaspitač muško ili žensko, ali u domovima sa homogenom strukturom učenika (muški ili ženski domovi) taj podatak je važan.

Prema godinama starosti i tu vidimo da je najveći broj ispitanih vaspitača (50%), starosne dobi između 55 i 65 godina života, a najmanji procenat (17%) je starosne dobi od 25-35 godina. Ovaj podatak nam je značajan, i za naš rad koristan, jer možemo konstatovati na bazi navedene činjenice, da je vjerodostojnost dobijenih podataka veća, zbog toga što su ispitanici dugogodišnji radnici domova sa velikim profesionalnim iskustvom u sferi vaspitanja srednjoškolaca u domovima, što i jeste predmet našeg istraživanja.

Prema školskoj spremi ispitanika, najveći procenat ima završenu visoku stručnu spremu ili master, dok je sa višom školom 17% ispitanih a sa visokom 33%, a naučni stepen doktora nauka posjeduje 8% ispitanika. Ovdje je potrebno pojasniti pojavu više i visoke škole kod vaspitača. Naime, ranijih godina su

u domovima mogli na poslovima vaspitača da rade i nastavnici sa završenom pedagoškom akademijom ili nekom drugom višom školom, jer je tada bio prisutan deficit visokoobrazovanih kadrova u domovima.

Kada su u pitanju godine rada na poslovima vaspitača, i tu primjećujemo da je najveći procenat onih koji rade duže od 10 a manje od 20 godina, dok je najmanji procenat onih koji rade duže od 20 godina.

Na pitanje u koga imaju najveće povjerenje, 83% ispitanih vaspitača je reklo da je to porodica, dok je 9% ispitanih odredilo prijatelje kao one u koga oni imaju najveće povjerenje. Iz ovog podatka je vidljivo da su ispitanici uglavnom osobe patrijarhalnog tipa ličnosti i možemo reći tradicionalno vaspitani, te u tom smislu njihovo puno povjerenje osim porodice može teško neko da zadobije. Ovaj podatak nam je važan jer vaspitači na učenike imaju uticaj, te u tom smislu postoji moguća veza da se način odgoja kakav su vaspitači imali, prenese i na njihove učenike.

Na pitanje sa kim se najviše druže, 67% ispitanih je odredilo članove porodice kao osobe sa kojima se najviše druže a 25% ispitanika se izjasnilo da su to prijatelji, dok je 8% onih koji su izjavili da se najviše druže sa nepoznatima.

Kao presudan faktor da bi se sa nekim družili, 75% ispitanih je odredilo da je potrebno da imaju zajednička interesovanja, a 17% ispitanih se izjasnilo da je za druženje sa nekim, prethodno potrebno da se dugo poznaju. Zajednička interesovanja su okosnica druženja među ovim ispitanicima, a upoređujući ove podatke sa podacima iz odgovora domaca, vidjećemo da su odgovori slični i da je 72% ispitanih domaca odredilo ovu kategoriju kao presudnu za druženje.

Na grafikonu 4.1. prikazani su odgovori na pitanje šta najviše osporava razvoj povjerenja kod mladih, i u tom pogledu 48% ispitanih je označilo socijalne razlike, dok je 17% ispitanika označilo ljubomoru na tuđu popularnost, a 35% ispitanika su se izjasnili da ne mogu da procijene koji je to činilac.

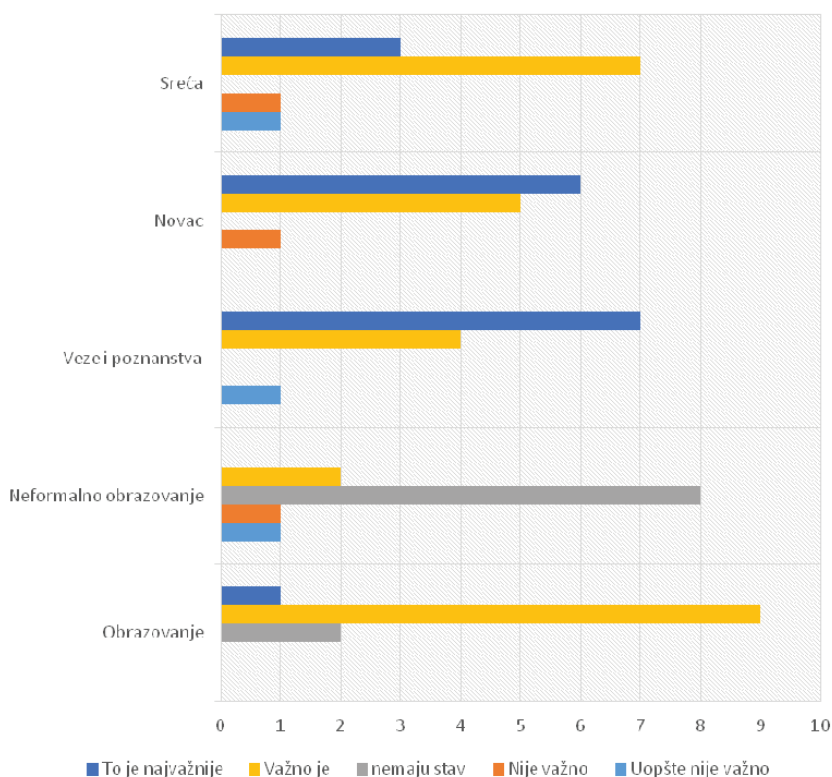
Stav vaspitača-ispitanika po pitanju solidarnosti među učenicima, ukazuje nam da je 58% ispitanika djelimično zadovoljno a 34% ispitanih u potpunosti zadovoljno stepenom solidarnosti među učenicima, dok je 8% onih koji uopšte nisu zadovoljni. Ovaj podatak je pokazatelj da je solidarnost među domcima ipak velika, što je za „domski“ socijalni kapital veoma značajno.

U vezi sa stavovima vaspitača po pitanju da li učenici traže svoje uzore u negativcima u društvu. Od ukupnog broja ispitanika 18% se izjasnilo potvrdno, dok je za opciju ponekad bilo 18% ispitanih, za opciju samo ako je to trend izjasnilo se 24% ispitanih. Najveći procenat ispitanih, 44% je negiralo takvu pojavu među domcima. Ovdje imamo stav o jednom specifičnom problemu o kome je bilo riječi u teorijskom dijelu kada a to je negativni socijalni kapital. Nije samo traženje uzora u društvenim negativcima osnova za na-

stanak negativnog socijalnog kapitala, ali u velikoj mjeri može biti značajan faktor. Na osnovu prikazanih podataka, evidentno je da je malo takvih slučajeva, ali ih ima što predstavlja potencijalnu opasnost i plodno tlo za negativno ponašanje domaća.

Najveći procenat ispitanika (83%), na postavljeno pitanje da li se bivši učenici rado sjećaju života u domu, odgovorilo je potvrdno, dok je znatno manji broj, svega 17%, odgovorilo negativno. To je važan indikator da u domskoj sredini postoji pozitivna klima i uslovi za izgradnju socijalnog kapitala.

Skala 4.1. Faktori napredovanja u društvu

Na skali 4.1. prikazani su stavovi ispitanika po pitanju faktora napredovanja u društvu i tu primjećujemo da su, prema mišljenju ispitanika, među najvažnijim faktorima za napredovanje u društvu veze i poznanstva i obrazovanje koje opet bez veza i poznanstava nema baš veliki efekat. Ovi podaci jasno govore o stavu koji vaspitači imaju za opšte društvene kategorije i vrijednosti, i na osnovu njihovog znanja i iskustva, iskristalisali su se baš ovakvi

stavovi koji jasno pokazuju da je socijalni kapital poželjan i cijenjen u očima vaspitača i da ga oni (svjesno ili nesvjesno) smatraju presudnim za napredovanje u društvu.

Diskusija rezultata istraživanja

Iz predstavljenih rezultata empirijskog istraživanja, vidjeli smo da su četiri kategorije ispitanika (*domci, ne-domci, biši učenici - korisnici doma i vaspitači*) putem anketnog upitnika odgovarali na pitanja koja se odnose na sticanje socijalnog povjerenja, a samim tim i izgradnju socijalnog kapitala. Adolescencija je period ljudskog života kada ljudi najintenzivnije izgrađuju sopstveni sistem vrijednosti, usvajaju obrasce ponašanja, kulturne vrijednosti, i izgrađuju svoj personalitet. U tom procesu pojava socijalnog povjerenja je od izuzetnog značaja jer na bazi povjerenja mladi ljudi grade svoje svjetonazore i opšte procese sekundarne socijalizacije. Pošto je socijalno povjerenje važna dimenzija socijalnog kapitala, o čemu je bilo riječi u teorijskom dijelu ovoga rada, na bazi toga dolazimo do saznanja da se među mladima koji borave u domovima učenika gradi socijalni kapital.

Iz gore predstavljenih podataka dobijenih empirijskim istraživanjem, vidimo da se 12% ispitanih domaca izjasnilo da ima povjerenje u svoje vaspitače, a 15% ispitanih nedomaca da ima povjerenje u svoje profesore u školi, dok se 26% ispitanih ex-domaca izjasnilo da su tokom boravka u domu imali povjerenja u vaspitače. To je egzaktan podatak koji direktno potvrđuje onaj dio osnovne hipoteze koji se odnosi na pretpostavku da su u vaspitno-obrazovnom sistemu procesi praćenja razvoja vršnjaških grupa u uslovima kolektivnog smještaja nedovoljno pripremljeni. Programi i planovi za rad su uglavnom zastarjeli i prevaziđeni, ne postoji permanentna edukacija vaspitnog i prosvetnog osoblja, ali nedostaje i motivacija koja bi ih podstakla na veće zalaganje u njihovom radu, a to se direktno reflektuje na učenike sa kojima oni rade.. ž

Kod razrađujućih hipoteza ovog empirijskog istraživanja pojavljuju se podaci koji neke od tih hipoteza negiraju, a neke pak potvrđuju.

Prva razrađujuća hipoteza (*Sticanje socijalnog povjerenja kod srednjoškolača determinisano je materijalnim, socijalnim i vrijednosnim položajem pojedinca*) u potpunosti se odbacuje jer smo iz podataka vidjeli da su ispitanicima kategorije materijalog bogatstva, društvenog prestiža i ugleda marginalne i kao takve oni ih ne odbacuju kategorički, ali ih i ne prihvataju.

Druga razrađujuća hipoteza (*Socijalni kapital i mrežne povezanosti se kod srednjoškolača izgrađuju pod uticajem spoljnih faktora*) u velikoj mjeri se potvr-

đuje na bazi stavova ispitanika gdje se domci u najvećoj mjeri druže sa članovima svoje porodice i drugarima iz domske zajednice, što upućuje na to da je njihov svjetonazor uveliko determinisan osjećajem pripadnosti zajednici. S druge strane pojavljuje se **teritorijalni kapital** i to ona vrsta socijalnog kapitala koja se gradi na osnovu pripadnosti određenoj teritoriji iz koje pojedinci dolaze.

Kod treće razrađujuće hipoteze (*Društvene norme imaju važnu ulogu u generisanju socijalnog kapitala kod srednjoškolaca*) pojavljuje se prihvatanje ili odbacivanje društvenih normi i pravila ponašanja, za koja možemo reći da su u granicama normale i da na bazi ispitanih u ovom istraživanju nismo primjetili da se društvene norme odbacuju nego se prihvataju i poštuju kao normativna kategorija u ponašanju koja se usvaja.

Četvrta razrađujuća hipoteza (*Izgradnja socijalnog kapitala kod srednjoškolaca se uglavnom bazira na socijalnom povjerenju*) potvrđuje se u potpunosti i socijalno povjerenje jeste osnovna baza i dimenzija na kojoj počiva izgradnja socijalnog kapitala. Ne može se reći da ni ostale dimenzije nisu važne, ali socijalno povjerenje je ipak osnova za bilo kakav vid razvoja takvih društvenih odnosa koji u konačnici imaju perspektivu izgradnje socijalnog kapitala.

Peta razrađujuća hipoteza (*Izgrađen socijalni kapital u Domu je resurs koji se može kasnije iskoristiti*) u potpunosti se potvrđuje na osnovu ispitanika iz kategorije ex-domaca koji su se izjasnili da su im stečena poznanstva i prijateljstva u toku boravka u domu uveliko pomogla. S tim u vezi možemo zaključiti da je izgrađeni socijalni kapital kod ex-domaca u potpunosti efikasan i njegova distribucija je realna.

Šesta razrađujuća hipoteza (*Uslovi izvanporodične socijalizacije bitno utiču na izgradnju socijalnog kapitala kod srednjoškolaca*) potvrđena je na osnovu podataka koje smo dobili od ispitanih domaca gdje smo vidjeli da je solidarnost i međuzavisnost članova domske zajednice dosta jaka jer postoje snage i jakih i slabih veza od kojih su neke pretpostavka za izgradnje socijalnog kapitala.

Sedma hipoteza (*Domski ambijent uzrokuje nastanak posebnih novih oblika socijalnog kapitala*) potvrđena je, jer smo identifikovali tri oblika socijalnog kapitala (**domski kapital**, **vaspitni kapital** i **omladinski kapital**) koji su nam se nametnuli kao novi pojavnici oblici socijalnog kapitala. Iako imaju dodirnih tačaka, oni su zasebne pojave i njihove manifestacije su raznolike. *Domski kapital* je ona vrsta socijalnog kapitala koji u Gofmanovom smislu posjeduju stanovnici neke od "totalnih institucija" gdje se u prvom redu misli na domove i internate, a sveukupnost njegovih pojava oblika je kompleksna. Domski kapital je trajnije prirode u odnosu na onaj koji izgrađuju nedomci, a razloga za to je mnogo. *Vaspitni kapital* bi bio ona vrsta socijalnog kapitala

koja se gradi na osnovu procesa vaspitanja adolescenata gdje pojedinci usvajaju takve norme ponašanja i djelovanja koje u konačnici imaju i mogućnost izgradnje socijalnog kapitala na bazi vaspitnog uticajana pojedinca. *Omladinski kapital* bi se mogao opisati kao specifična vrsta socijalnog kapitala koju posjeduje kategorija adolescenata i srednjoškolaca, domaca i ne-domaca koje bi jednim imenom označili kao omladina. Socijalni kapital kakav omladina izgrađuje je specifičan i razlikuje se po mnogo čemu od drugih oblika socijalnog kapitala a uslovljen je nizom različitih okolnosti gdje teritorijalna pripadnost ne igra presudnu ulogu zbog sve veće upotrebe masovnih komunikacija. U tom smislu govorimo i o onoj posebnoj vrsti socijalizacije koju možemo označiti kao *virtuelna socijalizacija* koja u velikoj mjeri podstiče razvoj novih oblika socijalnog kapitala.

Kada se pojedinci kreću i komuniciraju unutar drugačijih društvenih krugova oni zapravo domsku zajednicu na indirektan način povezuju sa širim okruženjem i opskrbljuju je novim i korisnim informacijama. Domsku zajednicu možemo označiti kao *zatvorenu mrežu*, ali ne u smislu rigidne zatvorenosti za vanjske uticaje nego da tako koncipirana zajednica ima svoja pravila i norme koje unutar mreže poštuju i na takav način se pravi *mreža uzajamnosti* i *međuzavisnosti* u Patnamovom (Putnam) smislu ali na mikro nivou, a da su vanjski uticaji obezbijeđeni putem učestvovanja aktera u drugim društvenim krugovima iz kojih oni pribavljaju nove informacije korisne za zajednicu. Domska zajednica po sebi podrazumijeva postojanje *zatvorene* mreže unutar nje, jer način na koji akteri u mreži domske zajednice grade svoje odnose i uopšte uticaj internih i eksternih faktora, dovode do toga da domska zajednica ima zatvorenu ili eventualno *poluotvorenu*, kakva u dosadašnjim rasprava o socijalnom kapitalu nije poznata. Novi akter u mreži domske zajednice može biti inkorporiran samo ukoliko prihvata pravila i norme zajednice, i izbjegne radikalni individualizam. Ovakvi akteri mogu biti i *eksterni* u smislu da ne žive u domu nego da su pripadnici domske zajednice posredstvom većeg broja poznanstava koje ima sa domcima, ali to je rijetko. Kod Kolmana²⁰ nalazimo da *zatvorene* mreže mogu obezbijediti bolju osnovu za saradnju, što u našem slučaju jeste tačno, a razloge za to nalazimo u činjenici da akteri u mreži domske zajednice čak i nužno ostvaruju izuzetno dobru međusobnu saradnju koja im omogućuje bolje funkcionisanje ali i opstanak unutar domske zajednice i u širem okruženju. Ronald Bart²¹ utvrđuje

²⁰ James Coleman, *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press. 1990.

²¹ Ronald Bart je teoriju *slabih veza* proširio i reformulisao odbacujući kvalitet društvenih veza kao bitan faktor, a ističući način na koji su različiti dijelovi mreže povezani. On u diskurs uvodi distinkciju između tzv. *gustih* i *rijetkih* mreža. Guste mreže posjeduju *slabe* veze između članova različitih grupa, dok u *rijetkim* mrežama ova vrsta veza nedostaje. Ovakvo shvaćena podjela veza među akterima prema ovom autoru služi da popuni *strukturne praznine* u mreži.

da jače društvene veze u zatvorenim mrežama mogu biti izvor rigidnosti, i u tom slučaju postoji opasnost od negativnom socijalnog kapitala u smislu teorija o *unsocial capital* (nesocijalni kapital) koji su ustanovili Portes i Levy ali se ta opasnost može prevazići boljim nadzorom i odgovornijim pristupom vaspitnog osoblja u domu.

Zaključak

Nakon svih prethodnih razmatranja, predlažemo da se specifična vrsta socijalnog kapitala koji se izgrađuje u domovima učenika, a što smo utvrdili iz prethodnih izlaganja i istraživanja, označi kao *vaspitno-obrazovni kapital*. On ne bi mogao imati naučno-obrazovni karakter jer sam po sebi naučni kapital u burdijeovskom smislu označava neke druge aspekte i elemente koje u međusobnim odnosima među adolescentima u domovima nismo identifikovali, dok je obrazovni kapital u ovakvim uslovima stvaranja mreža međuzavisnosti i uzajamnosti važan i prisutan, ali mu je potrebno pridodati i jednu novu, do sada nepoznatu vrstu socijalnog kapitala, a to je *vaspitni kapital*. Kada spojimo sve elemente koje smo u mrežama međusobnih odnosa unutar doma i populacije koja u njemu živi identifikovali, dobićemo novu formu koju ćemo nazvati *vaspitno-obrazovni kapital*. Ovakva vrsta socijalnog kapitala, koja se gradi u uslovima izvanporodične sekundarne socijalizacije adolescenata u domovima učenika, manifestuje se na način da se, od dolaska pojedinca u domsku zajednicu kada se od strane aktivnih aktera u mreži vrši diverzifikacija radikalnog individualizma, pa do njegovog odlaska iz zajednice kao korespondentnog učesnika u mreži međuzavisnosti, dešavaju takve vrste odnosa u mreži da akter učestvujući aktivno u njima, nakon odlaska iz ustanove sasvim izvjesno posjeduje takav *kapital* koji u obrazovnom smislu nesumnjivo ima svoje vrijedosti, ali u vaspitnom smislu te vrijednosti su velikih razmjera i u vaspitno-obrazovnom karakteru kapitala. Pojedinaac je obogaćen za cijeli niz vrijednosti za koje ni sam ne zna da ih posjeduje. Sva poznanstva i međusobne kontakte koje domci ostvaruju su zapravo mnogo širi jer se u Granovetterovskom²² smislu stvaraju odnosi i kontakti koji tek kasnije mogu biti otkriveni. Vaspitno-obrazovni karakter dijelom nastaje i pod uticajem vaspitnog osoblja u domovima, kao i profesora i saradnika

Roland Burt, *The Social Structure of Competition*. u: Nohria, N., i Eccles, R. (eds.), *Networks and Organizations, Form and Action*. Boston, MA: Harvard Business School Press. 1992.

²² Granovetter primjećuje da ako pojedinac A ima jake veze sa pojedincima B i C, onda je gotovo nemoguće da ne postoji veza između B i C, odnosno ako A ima dva bliska prijatelja, označene kao B i C, onda se B i C nužno poznaju. Ovakvi odnosi tvore *slabe veze*, koje jedine mogu povezati dva sustava i dati im strukturalan karakter.

koji utiču na obrazovni karakter pojedinca, ali u vaspitnom smislu, koristeći resurse obrazovnog kapitala, pojedinci u svojim mrežama odnosa stvaraju nove vrijednosti kojima oni dodjeljuju glorifikovan karakter i iako tim vrijednostima stariji često ne pridaju naročit značaj, moguće je da upravo one budu okosnica mnogih životnih odluka pojedinca ali i nekih većih društvenih dešavanja. U strukturalnom smislu vaspitno-obrazovni kapital ima potrebu da se stalno nadograđuje ali u osnovi njegov strukturalistički karakter ostaje isti. On u velikoj mjeri zavisi od opšte društvene klime i uticaja kakav pravi društvena sredina, ali je za njegovu izgradnju presudna dimenzija koja dolazi iz reciprocitnog odnosa aktera u mreži gdje je nužan pertinentan odnos između članova da bi se izbjegle negativne posljedice ili narušavanje uspostavljenog poretka odnosa u zajednici. Vaspitno-obrazovni kapital u domovima se izgrađuje na bazi inherentnih društvenih odnosa pojedinaca što za posljedicu ima izgradnju socijalnog kapitala čija se distribucija i korištenje manifestuje tokom cijelog života pojedinca.

Literatura

- Burt, Roland. *The Social Structure of Competition*. u: Nohria, N., i Eccles, R. (eds.), *Networks and Organizations, Form and Action*. Boston, MA: Harvard Business School Press. 1992.
- Coleman, John. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press. 1990.
- Field, John. *Social capital*, Routledge. 2008.
- Fukuyama, Frensis. *Trust: social virtues and the creation of well-being*. Zagreb. 2000.
- Gambetta, Diego. *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. Blackwell Ltd. 1988.
- Gofman, Ervin. *Azili*. Novi Sad: Mediterran Publishing. 2011.
- Granovetter, Mark. „The strength of weak ties: a network theory revisited“. *Sociological Theory*, Vol. 1. 1983.
- Hentig, Hartmunt. *What kind of education we want*. Zagreb: Educa. 2007.
- Klapan, Anita. *Organization of learning in the student dormitory as a factor of school success*: doctoral dissertation, Rijeka, Faculty of Education, 1994.
- Margaret Levi. *Social and Unsocial Capital: A Review Essay of Robert Putnam's Making Democracy Work*. *Politics and Society* 24, 1996.
- Putnam, Robert. *How to make democracy effective*. Zagreb: Faculty of Political Science, 2003.
- Putnam, D. Robert. *Bowling alone*. Novi Sad: Mediterran publishing, 2008.

- Savagnone, G., Briguglia, A. *Il coraggio di educare*. Leumann: Elledici. 2009.
- Spasić, Ivana. „Interpretative sociology - the challenges of understanding the social world“. in: *Interpretative Sociology*, Belgrade: ZUNS. 1998.
- Woolcock, Michael. „Social Capital and Economic Development. Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework.“ *Theory and Society*, 27(2). 1998.